

Шепель Ю. О.,

доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу
та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

МЕТАФОРА ТА МЕТАФОРІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО «FATA MORGANA»)

Анотація. У статті розглядається процес метафоризації у відображенні інформаційного поля нації, її ментальності; розкриваються питання мовної та художньої картини світу

Ключові слова: метафора, метафорична конструкція, художній переклад, авторські прийоми, перекладацький аспект, процес метафоризації, метафорична вербалізація, метафоричний синтез.

Постановка проблеми. Спираючись на досягнення народнопоетичного мислення, український письменник М. М. Коцюбинський у своїх творах створює яскраву метафору, в якій йому вдається сконденсувати багатство емоційно-сміслового значення, що пов'язане в народній творчості з кожним із компонентів цієї художньої деталі.

Найвиразніше метафора виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю.

У процесі дослідження метафоричних сполучень маємо справу з питаннями сполучуваності слів, якими займалися багато вітчизняних науковців, як-от: І. Р. Вихованець, Л. П. Гнатюк, О. В. Бас-Коненко, К. Г. Городенська, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, О. Д. Пономарів та ін.

У ході роботи ми досліджуємо метафору, яку широко використовує в своєму творі «Fata morgana» М. М. Коцюбинський як засіб художнього зображення подій в літературній творчості.

Одним із завдань сучасної лінгвістики тексту є спроба встановити й виявити основні закономірності метафоризації, описати дію тих механізмів, які притаманні метафорі як тропу. Це завдання пов'язане з необхідністю створення генеративної теорії метафори – необхідністю, яка сьогодні осмислюється як у вітчизняній лінгвістиці, так і за кордоном, тому відображення дійсності виявляється не лише можливим, але навіть необхідним. Проблема мовної картини світу щонайтісніше пов'язана з проблемою метафори як з одним із способів її створення. При цьому мовна картина світу слугує перш за все цілям вираження концептуальної картини. І саме форми вираження стосуються всі ті мовні механізми, які організують мовну картину світу. Але оскільки форма небайдужа до змісту, то і мовна картина світу безпосередньо впливає на змістовний аспект відображення дійсності.

Актуальність матеріалу статті полягає в необхідності вивчення метафори не як засобу створення образності в мові й способу прикраси мови, як вона традиційно розглядалась в

рамках стилістики й теорії літератури, а в огляді метафори у світлі нової наукової парадигми – когнітивної лінгвістики, де вона пов'язана з певними когнітивними структурами й розглядається як один з основних механізмів пізнання світу, відбиття позамовленнєвої дійсності й особливостей людського інтелекту в одиницях мови й мислення.

Об'єктом аналізу є метафорична вербалізація складних найменувань на матеріалі повісті М. М. Коцюбинського «Fata morgana».

Предметом дослідження стали метафоричні конструкції, що використовуються в повісті М. М. Коцюбинського.

Метою даної роботи є дослідження метафори М. М. Коцюбинського у створенні мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафорична конструкція має здатність нав'язувати тим, хто говорить даною мовою, специфічний погляд на світогляд, що є результатом вплітання метафоричного значення в концептуальну систему відображення світу, забарвлюють її відповідно до національно-культурних традицій і самою здатністю мови називати невловимий світ у той чи інший спосіб. Тому художнє зображення дійсності М. М. Коцюбинським у повісті «Fata morgana», у нашому розумінні, багато в чому зумовлене явищем ідіоматичності – як внутрішньомовного, так і міжмовного, але не зводиться до нього, тому що являє собою такий продукт мовної та розумової діяльності, що вносить семантичне членування в дійсність, унікальне для будь-якої мови.

Мовна картина світу у своєму художньому відображенні не обов'язково пов'язана із застарілими уявленнями і не зводиться до етимологічних рефлексів у значеннях мовних сутностей, що характерне в основному для сприйняття лінгвістів, але не звичайних, рядових носіїв мови. Механізми синтаксичної транспозиції в сфері позначення фізично сприйманої дійсності слугують лише цілям економії мовного коду, виступаючи як завертки, в яких вони відіграють роль предиката. Порівняймо: *Вона плаче гірко – Її гіркий плач зворушив кожного*, де спостерігається економія мовних зусиль за рахунок опредмечення виразу «Вона плаче гірко».

При означенні непередметних сутностей частіше діє транспозиція лексико-синтаксична, яка не лише змінює знак функції, але й дозволяє обдумувати події, факти, якості й явища як деякі аналоги предметів у невідчутному світі. Так, у виразах: *дика звізь охопила його; те, що його авторитет луснув, нікого не здивувало; тяжкі думки не давали йому спокою* – сама синтаксична побудова, в якій у позиції агента дії виступає ім'я, абстрактне за своїм змістом, а як присудок – дієслово, що

асоціюється з фізичною дією, сама мовна організація думки надає таку її інтерпретацію, згідно з якою *злість* є активною, сильнішою за людину (*охопила його*, а крім того може ще й *мучити, душити, бісити*, але її можна і *перебороти, подолати*) [4, с. 49].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що у конструкціях, як-от: *сфера її діяльності постійно розширювалась; гирки думи притупились і він занурився в глибокий сон* – метафоричні зазначення на поверхневому синтаксичному рівні співвідносяться за їх буквальним значенням, а на поглиблено-синтаксичному – за змістом, що відповідає номінативному аспекту виразу. Ці плани метафори утворюють її вербально-асоціативний потенціал, тобто зв'язки, які виходять із буквального значення метафоричних конструкцій та з їхнього реального смислового результату.

Такий варіант способу зображення дійсності й мислення про нього в певному вербально-асоціативному діапазоні (граматичному, лексичному і синтаксичному), звичайно ж не заважає істинному розумінню того, що відбувається. Однак не можна заперечувати й того, що мова (інструмент і правила комбінації) підключає до концептуальної моделі світу, тобто до його власного понятійного відображення, і «наївну» картину світу, що властива повсякденній свідомості, а крім того – ще й природну логіку мови.

Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції й поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. В сфері відображення незримого світу основну частину цих образів отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Достатньо відмітити, що такі, наприклад, абстрактні поняття, як *добро, сумнів, рішення, воля, борг*, які широко використовує М. М. Коцюбинський, не лише сконструйовані людиною як константи її внутрішнього світу, але й отримали розвиток й деталізацію за безпосередньої участі вербально-асоціативних механізмів. Наприклад, *викоренити зло*, де відкривається усвідомлення того, що ця сутність начебто має коріння, тобто що їхня причина досить постійна; у виразі *сумнів закрився в її душу* очевидною є асоціація *сумніву* з чимось потаємним, у співвідношенні *черв'як сумнівів* – з чимось роз'їдаючим. Аналогічні образи можна продовжити на прикладі сполучення *втратити волю, виховувати (в собі) волю (до перемоги), залізна воля; ланцюг невдач; промінь надії; син народу*.

Маємо не лише метафоричне позначення, але й самі опорні найменування пояснюють свою змістову потенцію в даних комбінаціях. Такі комбінації та випадкові сполучення не унікальні: як правило, вони складають регулярні за змістом парадигми при опорних найменуваннях. Порівняймо загальний зміст слова *місце* (де перебігає діяльність і його вираження): *поле діяльності, арена боротьби, сфера впливу*, а також *на дні душі, в глибинах свідомості*. При цьому обмеження в сполуках тих чи інших слів зазвичай осмислені. Так, наприклад, використане М. М. Коцюбинським слово *борг* не може сполучатися зі словом *низький* (*високий борг*), показує, що це поняття включає усвідомлення обов'язку *робити добро* як етичну норму, а те, що *вчинок* не може інтерпретуватись як *низький*, не визначається словами типу *високий, почесний*, говорить про відсутність в цьому понятті зв'язку з загальноприйнятною *висотою*.

Як вважає Дж. Лаков, звичайна логіка є теорією логічної структури речень і тих закономірностей, які лежать в основі того, що розуміється під правильним судженням, що здійсню-

ється даною мовою. Вона є теорією про людське мислення. Образ, який покладено в основу метафоричних конструкцій, відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для цього образу асоціаціями, які надають суб'єктові мовлення широкий діапазон для інтерпретації позначуваного і для відображення численних тонких «відтінків» змісту.

Отже, ми виходимо з припущення про те, що мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовленнєвої діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності М. М. Коцюбинським говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови і образні асоціації, що використовуються при формуванні понять, не зникають безслідно, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення [1, с. 254].

Мовна картина світу, що оснащена метафоричними конструкціями, може згасати, не може довгий час зберігатись. Наприклад, у М. М. Коцюбинського: *народитись під щасливою зіркою, коса смерті, нести свій хрест, море сліз*. Однак це не заважає об'єктивному відображенню дійсності, оскільки ця картина сприймається як образ і, як усіляка метафорична конструкція, розшифровується. Ця розшифровка не викликає труднощів, особливо в тих випадках, коли метафорична конструкція оперує звичайними для носіїв даної мови асоціаціями, тим паче що слова і словосполучення – як фарби для цієї картини реалізуються в текстах, що відображають достатньо великі фрагменти світу і його концептуальної моделі [2, с. 64].

Мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце відносно власне концептуальної моделі світу, не може бути визначене як периферія. Оскільки метафоричні конструкції М. М. Коцюбинського як інструмент створення мовної картини світу вживається досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізації мовної картини світу відносно концептуальної його моделі. Ця співвідносність є результатом маніпуляції мовними засобами і їх інтерпретаційним використанням при вираженні властивостей елементів концептуальної системи. Насправді такі метафоричні конструкції, як *плин часу*, проникли в концептуальну серцевину наукової картини світу, яка не може обходитись і без багатьох інших понять, сформованих за допомогою метафоричних конструкцій.

Висновки. Насичена метафорами мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце не може бути визначено як периферія. Мова забарвлює через систему своїх значень та асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори, надає їй власне людську антропоцентричну інтерпретацію, в якій вагому роль відіграє антропоцентричність, тобто співвимірність явища зі зрозумілими для людського сприйняття образами й символами, в тому числі й тими, які отримують статус певних стереотипів.

Мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовної діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови й образні асоціації, що використовуються при формуванні понять, не зникають без остатку, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення. Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції, поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-

мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. У сфері відображення неупорядкованого світу основну частину цих образів ми отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Оскільки метафорична конструкція як інструмент створення мовної картини світу вживається досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізацію мовної картини світу відносно концептуальної її моделі.

Література:

1. Греков В. Ф. Художня майстерність М. Коцюбинського / В. Ф. Греков. – К., 1969. – 380 с.
2. Непійвода Н. М. Мовна гра та гумор у тексті / Н. М. Непійвода. – К., 2001. – 102 с.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник для студентів факультету журналістики] / О. Д. Пономарів. – К., 1993. – 201 с.
4. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії літературної мови / П. Д. Тимошенко. – К., 1961. – 480 с.
5. Уємов Ю. А. Фокус внимания / Ю. А. Уємов. – М., 1970. – 158 с.

Шепель Ю. А. Метафора и метафорические конструкции как средство художественного отображения картины мира (на материале повести М. М. Коцюбинского «Fata morgana»)

Аннотация. В статье рассматривается процесс метафоризации в отображении информационного поля нации, её ментальности; раскрываются вопросы языковой и художественной картины мира.

Ключевые слова: метафора, метафорическая конструкция, художественный перевод, авторские приёмы, переводческий аспект, процесс метафоризации, метафорическая вербализация, метафорический синтез.

Shepel Yu. Metaphor and metaphorical structure as a means of artistic display kartini world (based on the novel by M. Kotsyubinsky «Fata morgana»)

Summary. The article discusses the process of metaphor in the mapping of the information field of the nation, its mentality; presents issues of language and artistic picture of the world.

Key words: metaphor, metaphorical construction, artistic translation, authorial receptions, of translating aspect, process of metaphORIZATION, metaphorical verbalization, metaphorical synthesis.